

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

a *Perspektíva és megismerés a kora újkorban* című (K 81165) OTKA-pályázathoz

2015. február 28.

A *Perspektíva és megismerés a kora újkorban* című pályázat vállalásai három részre oszthatók: (1) A témával foglalkozó két konferencia megszervezése. (2) A perspektíva problémájával kapcsolatos alapvető kora újkori szövegek fordítása. (3) A témába vágó tanulmányok és monográfiák elkészítése és publikálása. Az alábbiakban először a vállalt feladatok teljesítésének dokumentumait ismertetem (I. pont), majd összefoglalom a kutatás legfontosabb elméleti eredményeit (II. pont).

I. A VÁLLALT FELADATOK

A vállalások imént említett három csoportjában a előirányzott feladatokat néhány kisebb ütemezésbeli és tartalmi változtatástól eltekintve a terveknek megfelelően sikerült megvalósítani. A tervektől a következő pontokon térünk el:

- A descartes-i *Géometrie* című mű kúpszeletekkel kapcsolatos szemelvényei helyett Pascal *Generatio conisectionum* című írása került lefordításra.
- Zemplén Gábor monográfiája magyar nyelven jelent meg, az angol változat elkészítése és kiadása folyamatban van, ugyanakkor a mű több fejezete is megjelent angol nyelvű folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben.
- Gulyás Péter helyét a perspektíva-kötet elkészítésében Kékedi Bálint vette át.

E változtatásokra elsősorban technikai okokból volt szükség. Főként Gulyás Péter projektből történő távozása és Kékedi Bálint érkezése miatt kellett újrastrukturálni a feladatokat. E pontokat leszámítva a feladatokat az ütemezésnek megfelelően a következő eredménnyel zártuk:

(1) A perspektívan és a kora újkori filozófia kapcsolatának szentelt két **konferenciára** a terveknek megfelelően a kutatás kezdeti és záró szakaszában került sor.

- a) A *Perspektíva a filozófiában, a matematikában és a művészetekben* című interdiszciplináris konferenciát a Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszéke szervezésében 2010. október 15–16-án tartottuk filozófusok, esztéták, és egy-egy művészet-történész, illetve matematikus (Csanádi-Bognár Szilvia és Nagy Gábor) részvételével. Amint a konferencia címe is mutatja, a rendezvény célja a témával kapcsolatos széleskörű, interdiszciplináris tájékozódás volt, amely a kiinduló szakaszban segített pozícionálni a tervezett kutatásokat a filozófia különböző diszciplínái és a társtudományok körében.
- b) A kutatási szakaszt lezáró konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Filozófiai Intézete szervezte *Perspektíva és filozófiai gondolkodás a kora újkorban* címmel 2014. január 3–4-én. Ezen a konferencián leginkább az eredmények bemutatására törekedtünk, így az előadók többségét az OTKA-projekt résztvevői adták, további előadóknak a korszakban jártas kutatókat kértünk fel, akikkel megvitathattuk a bemutatott eredményeket.

(2) A pályázati terv megfogalmazásakor fontos szerepet játszott az a szempont, hogy a perspektíva kora újkori használatával kapcsolatos legfontosabb filozófiai szövegeknek csupán elenyésző hányada olvasható magyar fordításban. A tervezett fordításokkal ugyanakkor nem csupán ezen az áldatlan állapoton próbáltunk segíteni. E munka a kutatás integráns részét képezte, hiszen a klasszikus szövegek fordítása minden esetben körültekintő interpretációt és kommentárokat kíván. A projekt időtartama alatt a következő fordítások készültek el:

- a) **René Descartes: *Le monde – Traité de l'homme*.** Descartes *Világ* című művének második, külön álló egysége, amely *Értekezés az emberről* címen jelent meg nem sokkal a szerző halála után, az emberi test működésével, a test-lélek viszonyal, valamint az érzékeléssel (így a látással) kapcsolatos descartes-i gondolatok egyik legfontosabb dokumentuma. A műnek különös jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy első, alaposan kommentált kiadása döntő hatást gyakorolt a korai karteizianizmus történetére. – **A szöveg magyar változata teljes egészében elkészült Gulyás Péter fordításában, a kézirat kiadásra vár.**
- b) **René Descartes: *Dioptrique*.** E munka egyike volt azoknak a „bemutató” tanulmányoknak, amelyeket Descartes az *Értekezés a módszerről* című előszóval bocsájtott

közre, hogy olvasói egy-egy speciális témán keresztül képet alkossanak módszere sikerességéről. A *Dioptrique* nemcsak a fénytörés és a látás magyarázatával szolgál, de az egész kora újkori észleléselemélet alapjait fekteti le a szem *camera obscuraként* történő bemutatásával, illetve a szemfenéken képződő perspektivikus kép (*pictura, peinture*) szerepének tisztázásával. – **A szöveg fordítása elkészült Kékedi Bálint, Schmal Dániel és Tóth Zita Veronika munkájaként.** A kézirattal jelenleg a Gondolat Kiadóval folytatott együttműködés keretében a Budapesti Francia Intézet *Kosztolányi Programjánál* pályázunk publikációs támogatásért.

- c) **Blaise Pascal: *Essai pour les coniques*.** Pascal 17 évesen írt *Esszé a kúpszeletekről* című tanulmánya Desargues írásaival együtt a projektív geometria egyik alapműve, amely nemcsak a matematikában, de Malebranche és Leibniz munkáin keresztül a filozófia valamennyi területén jelentős hatást gyakorolt. – **Az írás Pavlovits Tamás fordításában megjelent a *Különbség* című folyóirat 2013 májusi számában.**
- d) **Blaise Pascal: *Generatio conisectionum*.** A *Kúpszeletek származtatása* című rövid kis írás ugyancsak a perspektívaszerkesztés matematikai alapjait tisztázza. E tudománytörténetileg fontos művet Leibniz alaposan ismerte, ami különös jelentőséget kölcsönöz az írásnak filozófiai szempontból is. Ebben a tanulmányban érhető ugyanis tetten a véges és a végtelen viszonyára vonatkozó filozófiai kérdések matematikai alapja, hiszen a kúpszeletek véges alakzatok képe szabályos vetítési eljárások eredményeként bizonyos esetekben végtelen lesz. – **Az írás fordítói előszóval ugyancsak Pavlovits Tamás fordításában jelent meg a *Különbség* című folyóirat 2013 májusi számában.**
- e) **René Descartes, *Météores VIII*.** Az *Égi jelenségek* című descartes-i mű a b) pontban említett gyűjtemény részeként látott napvilágot 1637-ben. A 8. fejezet, amely a szivárvány magyarázatát tartalmazza, ugyancsak a kora újkori optikai-filozófiai irodalom kiemelkedő darabja. **A fordítás Tóth Zita Veronika munkájaként készen áll.**

(3) A projekt keretében készült **monográfiák és tanulmányok** közül az alábbiakban a legfontosabbakat ismertetem, a teljes publikációs listát a beszámolóhoz csatolom. Az egyes szövegek bemutatásánál nem a megjelenés időrendi sorrendjét veszem alapul, hanem tematikus csoportosításban a kutatási eredmények logikája szerint veszem sorra a fontosabb írásokat.

A *Perspektíva és megismerés a kora újkorban* című pályázat anyagát az alább ismertetendő monográfiák mellett leginkább **két tematikus tanulmánykötet** foglalja össze átfogó igényvel.

- a) A legfontosabb eredményeket a Pavlovits Tamás és Schmal Dániel által szerkesztett ***Perspektíva a kora újkori filozófiában*** című, frissen elkészült és a Gondolat Kiadónál **2015-ben** (feltehetőleg néhány héten belül) **megjelenő kötet** foglalja össze. A kötetet oly módon igyekeztünk felépíteni, hogy a tanulmányok sora összefüggő képet adjon a tárgyalt problémákról. Ennek megfelelően a gyűjtemény három hosszabb és két rövidebb egységre oszlik.
- i) A tanulmányokhoz írt **szerkesztői előszó** a kutatás eredményeit összefoglaló részletes tanulmány, amelyben Pavlovits Tamás és Schmal Dániel a perspektíva-probléma kora újkori filozófiai alkalmazásának eszmetörténeti térképét igyekeztek megrajzolni, s arra tettek kísérletet, hogy feltárják a különböző megjelenési formák szisztematikus összefüggéseit. Ezzel nemcsak a perspektíva-fogalom egy sajátosan filozófiai jelentése körvonalazódik, de láthatóvá válik az elméleti összefüggések logikai szerkezete is. A kutatás folyamatában várakozásainkkal ellentétben azt találtuk, hogy az idő előrehaladtával egyre kevesebb szerepet játszott például a perspektíva és a látás kapcsolata, a filozófiai-
lag kiaknázható elemek sokkal inkább a projektív geometriai alapokhoz köthetők, azaz – a legfontosabb eredményt tézisszerűen megfogalmazva – a perspektíva nem annyira egy látásrendszert, mint inkább egy olyan transzformációs modellt határoz meg, amely önálló rendszerek elemei között létesít szisztematikus kapcsolatot (részletesebben lásd erről a II. pontot).
- ii) A kötet második kisebb egysége ennek megfelelően **a perspektívaszerkesztés matematikai alapjaiba** ad bevezetést. A fejezet egyetlen tanulmányában Nagy Gábor (SZTE TTK Bolyai Intézet) a mai megközelítésmódot alkalmazva, de közérthető nyelven fejti ki a projektív geometria legfontosabb tételeit, így az írás megkerülhetetlen bevezetést ad a kérdés további, történeti tárgyalásaihoz és a kötet tanulmányaihoz.
- iii) A harmadik egység Tóth Zita Veronika, Kékedi Bálint és Horváth Zoltán írásain keresztül **Descartes és a perspektíva-probléma** kapcsolatával foglalko-

zik. A descartes-i *Dioptrique*, amely a filozófiai perspektíva-fogalom egyik legfontosabb forrása a korban, jól összevethető a középkori látáselméleti hagyománnyal. Ez az összevetés segít tisztázni, hogy miben is áll a modern perspektivizmus megkülönböztető újdonsága.

iv) A negyedik egység foglalkozik **a filozófiai perspektivizmus „nagy korszakával”**, a korai karteziánizmustól (La Forge, Arnauld) a Pascalon és Leibnizen át egészen Newtonig terjedő időszakkal. Ez kötetünk legterjedelmesebb egysége, az itt olvasható tanulmányok (Bagi Zsolt, Boros Gábor, Pavlovits Tamás, Schmal Dániel, Zemplén Gábor munkái) a probléma szisztematikus körüljárását jelentik olyan kérdésekre koncentrálva mint a projektív geometria filozófiai alkalmazása, a perspektivizmus és a tudat, valamint a perspektivikus ábrázolás és a színérzékelés viszonya. **A II. pont alatt kifejtendő eredmények részletesebb alátámasztását ezek a tanulmányok tartalmazzák.**

v) A perspektívával kapcsolatos témák a 17. századi irodalomban messze túlmutatnak nemcsak az optikai elméletek, de a művészi gyakorlat vagy a mérnöki oktatás keretein is, és komoly jelentőségre tesznek szert a kultúra szinte valamennyi területén. Ezért a fogalom filozófiai jelentésének meghatározásában óhatatlanul adódik némi önkény. A kötet utolsó, lezáró részének írásai (Hörcher Ferenc, Mecsi Beatrix és Csanádi-Bognár Szilvia tollából) a perspektíva-fogalom egyszerre filozófiai és mai szóval élve – interdiszciplináris jellegére világítanak rá. Olyan területekre kalauzolják az olvasót, ahol **a művészi alkotás kérdései filozófiai problémákkal** érintkeznek.

b) A kutatás egy korábbi szakaszát reprezentálja a *Különbség* című folyóirat Pavlovits Tamás által szerkesztett 2013/1-es száma. Amint azt a tematikus szám címe – **A végtelen értelmezései a kora újkorban** – mutatja, a lapszám a perspektivizmus filozófiai-lag releváns problémájának talán legfontosabb mozzanatát, a véges és a végtelen viszonyát állítja a figyelem fókuszába. Az itt kibontakozó kép döntő pontokon alapozza meg azokat a téziseket, amelyeket a vezető kutatók az imént bemutatott kötet előszavában foglaltak össze. A tanulmányok rávilágítanak arra, hogy a véges és a végtelen filozófiailag releváns minőségi különbségei itt – a perspektivikus geometria keretein belül – egy egységes matematikai rendszerben kezelhető, szorosán összetartozó problémakörként jelenik meg. A tematikus szám a következő írásokat tartalmazza:

- Pavlovits Tamás: *Perspektíva és végtelen a kora újkorban*
- Blaise Pascal: *Esszé a kúpszeletekről* (fordította Pavlovits Tamás)
- Blaise Pascal: *Kúpszeletek származtatása* (fordította Pavlovits Tamás)
- Moldvay Tamás: *A valóság végtelensége*
- Zemplén Gábor Áron: *Analitikus szivárványfilozófia és Newton végtelenül egyszerű színelmélete*
- Schmal Dániel: *A leibnizi végtelen és a fikcionalizmus problémája*
- Pavlovits Tamás: *A végtelen megérthetlensége Pascal és Descartes szerint*

c) Ugyanennek a témának részletesebb és rendszeres körüljárását kínálja Pavlovits Tamás monográfiája, amely – részint korábbi tanulmányok anyagára támaszkodva – a végtelennek kora újkori projektív geometriában, valamint a descartes-i, pascali és leibnizi filozófiában betöltött szerepére összpontosít. A ***Mi egy ember a végtelenben? Pascal-értelmezések*** című könyv (Budapest, Gondolat Kiadó – Aeternitas 2014, 190 o.) összegzi Pavlovits Tamás eddigi kutatásait Pascal perspektivikus gondolkodására vonatkozóan. Az egyes tanulmányok kiterjednek a Pascal-Descartes, valamint a Pascal-Leibniz viszonyra, s – az eredeti tervekkel összhangban – olyan központi fogalomként határozzák meg a perspektíva kora újkori fogalmát, amely (1) Pascal apologetikai munkásságának szervező princípiuma (a rendekkel kapcsolatos pascali fejtegetésekhez a kúpszeletek projektív geometriai elmélete ad kulcsot), és (2) jól feltérképezhető kapcsolatot teremt a legkülönbözőbb filozófiai diszciplínák között a 17. században. Az itt megfogalmazott felismerések ugyancsak fontos pillérét képezik a projektet lezáró következtetéseknek. Megjegyzést érdemel, hogy a szerző tanulmányai eredményét az elmúlt években idegen nyelven is közzétette különböző konferenciákon illetve folyóiratokban és tanulmánykötetekben:

- 2012. március 21-én a Bukaresti Egyetem Filozófia Intézetében tartott előadás: *Infinity and mind: how to conceptualize the infinity in the early modern age.*
- 2012. október 3–5-én a *Société des Amis de Port-Royal* és az *Université de Paris IV-Sorbonne* szervezésében tartott konferencián elhangzott előadás: *Perspective et perspectivisme dans les Pensées de Pascal.*
- Tanulmány: „The Infinity of God in Descartes”. *Orpheus Noster.* 5/1. (2013) 26–35.

- „Perspective et perseptivisme dans les Pensées”. *Chroniques de Port-Royal*, „Relire l’apologie pascalienne”. No 63. (2013) ISSN 0529-4975. 221–234.

d) Ugyancsak a perspektíva kérdésével foglalkozik Schmal Dániel *A kezdet nélküli kezdet – Descartes és a karteziánizmus problémái* című monográfiája (Budapest, Gondolat Kiadó 2012, 301 o). Noha a fejezetek egy része itt is korábbi írásokra támaszkodik, a kötet számára írt új anyag szinte teljes egészében a perspektíva és a descartes-i optika tárgyköréhez kapcsolódik. Ez a szempontrendszer határozta meg továbbá a korábbi részek átdolgozását is, melynek eredményeként a perspektíva fogalma a kötet szerzőjévé vált. Schmal Dániel kutatásainak középpontjában elsősorban Descartes optikájának egyik legfontosabb hozadéka, az érzékszervek (a szem és a látás) instrumentalizálása állt. A kötet érvei szerint az emberi érzékelés egy olyan mesterséges térben zajlik, amelyet paradigmaticusan az új optikai eszközök (elsősorban a teleszkóp) perspektivikus reprezentációkat generáló képessége határoz meg a *res extensa* területén. A kötet központi tézise szerint a reprezentáció általános problémája egy hasonló elvek alapján – mesterségesen – megkonstruált gondolati térben értelmezhető a *res cogitans* területén is.

A kötet központi egységét a *Megismerés* című rész, azon belül is *Az elme mint camera obscura* című írás jelenti. E rész legfontosabb tézisei a következő idegen nyelvű tanulmányban is megjelentek:

- Visual Perception and the Cartesian Concept of Mind: Descartes and the Camera obscura. In Tamás Demeter – Kathryn Murphy – Claus Zittel szerk. *Conflicting Values of Inquiry: Ideologies of Epistemology in Early Modern Europe*. Leiden, Brill Publishers. 2015. 69–91.

e) Zemplén Gábor Áron *Törékeny spektrum* (Budapest, Typotex 2014, 244 o.) című monográfiája a fényelméletet newtoni fordulatát tárgyalva bepillantást enged a perspektívaelméleti és optikai viták tudásszociológiai és érveléstechnikai háttérébe, így fontos szemponttal gazdagítja a párhuzamos vizsgálódásokat. Newton fénytani elméletét két új szóval vezetett be: ’spektrum’ és ’törékenység’. Aki elfogadta Newton két nyelvi újítását és döntő kísérletét, az átléphetett a fény megértésének egy másik világába. A Nap vagy a gyertyaláng szóródó, gömbi terjedése volt az optika alapja kétezer évig, de Newton a lézerek, sugárnyalábok és részecskék világába röpitette az optikát

egyetlen tudományos cikkel. Látszólag egyértelmű volt, mire utal a *spektrum*: a Nap képe, ahogy megfordulva egy sötét szoba falán leképeződik, és a prizma által megtörve színesnek látszik. Ám a fényfolt alakját felhasználva Newton egy néhány oldalas cikkben bevezette a fény egy eddig senki által nem ismert tulajdonságát, a sugarak törékenységét. Egy új fogalom beépülése a tudományos lexikonba nem mindig egyértelmű vagy egyszerű folyamat. A kötet retorikai és érveléseméleti vizsgálatok segítségével mutatja meg, miként lehet az eredmények körültekintő publikálásával – voltaképpen két szóval – új világot építeni. A kötethez itt is szorosan kapcsolódik az eredmények egy részének idegen nyelven történő publikálása:

- Zemplén, Gábor Áron. Newton's Strategic Maneuvering with Simple Colours and Diagrams. Conflicting Values of Inquiry. In Tamás Demeter – Kathryn Murphy – Claus Zittel szerk. *Conflicting Values of Inquiry: Ideologies of Epistemology in Early Modern Europe*. Leiden, Brill Publishers. 2015. 223–245.
- Zemplén, G.Á. (2011). The argumentative use of methodology – Lessons from a controversy following Newton's first optical paper. *Controversies in the Scientific Revolution*. Dascal, M. and Boantz, V.D. Amsterdam: John Benjamins: 123–147.
- Gábor Á Zemplén "From Evolving Colours to Evolving Scientists and Evolving Science" – Romanticism and evolution, 2011.05.12-14. London, University of Western Ontario.

f) A kutatás fontos mozzanataként emelhetők továbbá azok a vizsgálódások, amelyeket a projekthez csatlakozott három doktorandusz végzett a perspektíva descartes-i fogalmának **tágabb kontextusával** kapcsolatban. E vizsgálódások azért is külön figyelmet érdemelnek, mert csak a tágabb összefüggések segítségével körvonalazható az, ami a filozófiai perspektíva-fogalom használatában újszerűnek mutatkozik a korban. Tóth Zita Veronika a középkori előzményekkel összevetve igyekezett tisztázni azokat az okság természetével kapcsolatos metafizikai változásokat, amelyek Descartes korára elgondolhatatlanná tették a látás hagyományos elméleteit. Gulyás Péter és Kékedi Bálint a descartes-i fizika testfogalma felől közelített az észlelés, ezen belül pedig a látás problémájához. E kutatások produktumai közül külön említést érdemelnek a következők:

- Tóth Zita Veronika előadása: Descartes and some Medieval Theories of Vision: Causation and Ideas. *Scientiae: Disciplines of Knowing in the Early Modern World*. Vancouver, BC, Simon Fraser University. Apr. 26–28, 2012. (Megjelenés előtt a *Intellectual History Review*-ban.)
- Tóth Zita Veronika előadása: The Role of Causality in Descartes's Critique of Medieval Theories of Vision. *Southwest Seminar in Early Modern Philosophy*. University of New Mexico, Albuquerque, February 22, 20
- Kékedi Bálint előadásai: *Does complex automatism in Descartes' system require real forces in his physics? Valamint: Descartes' attentive automata: the case of wonder*. University of Aberdeen, 2012.
- Gulyás Péter: A szív és a vér fiziológiája Descartes-nál. (Kommentár a *Traité de l'homme* fordításához, kézirat)

Noha az eredeti vállalatoknak nem volt része, fontos eredménye a projektnek az a **könyvsorozat**, amely az Aeternitas és a Gondolat Kiadóval kötött együttműködés keretében indult útjára 2012-ben (sorozatszerkesztő Boros Gábor, Pavlovits Tamás, Schmal Dániel). Jóllehet az *Ész-lelet* címet viselő sorozat nem kizárólag a kora újkori perspektivizmus tárgykörében kíván publikálni, a sorozat első három kötete (lásd fent 3/a, c és d) a *Perspektíva és megismerés a kora újkorban* című OTKA pályázat produktuma.

II. A PROJEKT ELMÉLETI EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A perspektíva problémája a reneszánsztól kezdődően kitüntetett helyet foglal el az európai kultúra történetében. A perspektivikus ábrázolás technikája szoros összefüggésben áll nemcsak a művészeti, de az optikai hagyománnyal is, s ennek köszönhetően a művészettörténeti feldolgozások mellett számos geometriai, fizikai és látásméleti tárgyalása is született. E feldolgozások rendre utalnak a tárgyalt kor filozófiai vagy „világnézeti” átalakulásaira, ugyanakkor a filozófiai összefüggéseket e megközelítések gyakran elnagyoltan kezelik. Jóval kevésbé ismert ugyanis a perspektíva-fogalom szorosabb értelemben vett filozófiai alkalmazása. A kutatás során számunkra is lassan bontakozott ki a feladat: Anélkül, hogy mesterséges határokat vonnánk filozófiai és nem filozófiai használatok közé, figyelmünket nem a kérdés tágabb, művészettörténeti, építészeti vagy egyéb vonatkozásaira kell összpontosítani, hiszen a perspektíva-fogalom filozófiai kontextusban történő előfordulásai sajátos mintázatot mutat-

nak, amelynek megvan a maga jellegzetessége. E mintázat elemeit tehát érdemes önálló vizsgálódás tárgyává tenni, s elkülöníteni a fogalom egyéb (művészeti, geometriai stb.) használati formáitól.

Kutatásaink során ezért a *perspektíva* fogalmát nem az Erwin Panofsky által (Ernst Cassirer nyomán) kidolgozott és átfogó (bár sokak által erősen vitatott) értelmezési keretben, azaz nem *szimbolikus formaként* értettük, ezért nem is arra a „világérzésre” vagy „világnézetre” kérdeztünk rá, amely „egy egészen különleges és sajátosan újkori” térszemléletben, illetve hozzátartozó technikákban fejeződik ki,¹ hanem a perspektíva fogalom szorosabb értelemben vett filozófiai alkalmazásának térképét igyekeztünk megrajzolni. A perspektíva ugyanis a 17. században olyan modellt jelentett, amely a filozófia legkülönbözőbb területein bukkant fel az ismeretelmélettől a metafizikán és a természetfilozófián át egészen az etikáig és a társadalomelméletig, így e különböző kontextusokban megjelenő gondolati alakzatok összekapcsolása ígéretes nézőpontot kínált a kor filozófiai folyamatainak megértéséhez.

Egy szerteágazó kutatás elméleti hozadékát nem könnyű felsorolásszerűen ismertetni, ezért csak a legfontosabb eredményeket foglaljuk össze a következő pontokban:

- (1) **A perspektíva fogalma az erős elméleti alapok dacára alapvetően praxisorientált kulturális környezetbe illeszkedik.** A technika képzőművészeti alkalmazása – az a használati forma, amelyre a szó hallatán először asszociálunk – csupán egyik megjelenése a gyakorlati felhasználás sokféle lehetséges módjának. Ezek közé tartozik az a megközelítés is, amelyet a perspektíva-modell filozófiai használatának, vagy – röviden – *filozófiai perspektívának* nevezhetünk.

Természetesen sem a filozófiai használat, sem a képzőművészeti technika nem egységes. Amint maga az elméleti vitákban kidolgozott tan is sokféle, úgy a művészi alkalmazás megannyi kreatív formája, iskolánként és alkotókként változó perspektívakezelése is nehezen illeszthető egyetlen mátrixba. Mégis beszédes az a tény, hogy számos 17. századi szerző magát a festészetet is a gyakorlati matematika egyik ágaként tárgyalja.² E kijelentés aligha felel meg a valós viszonyok összetettségének, ugyanakkor pontosan tükröz egy olyan jellegzetesen modern, „szakértői” attitűdöt, amely a technikai tudást a képzőművészeti alkotásokon is értékük fokmérőjeként kéri

¹ Erwin Panofsky: *A perspektíva mint „szimbolikus forma”*. In uő. *A jelentés a vizuális művészetekben*. Ford. Tellér Gyula. Budapest, ELTE Művészettörténeti Intézet 2011. 160.

² „A festészet pedig, amelyet a művészetek királynőjének nevezünk, nem egyéb, mint e tudomány tiszta gyakorlati alkalmazása” – Jean-François Niceron *La Perspective curieuse*. Paris, F. Langlois 1652. 2.

számon. A művészi szempontok tehát számos elméletírónál a lehetséges gyakorlati célok széles spektrumának (földmérés, architektúra, színpadtervezés, erődítéstan és ostromelmélet) egy alárendelt osztályába tartoznak. A művészet esetében e gyakorlati cél nem a helyes építészeti arányok megtalálása, nem a tér katonai birtoklása, hanem – ezekkel voltaképpen egy sorban – az érzékek felüdítése, a szórakoztatás, valamint az ehhez szükséges harmónia és szimmetrikus arány.

Innen nézve tehát a perspektívaszerkesztés egy átfogóbb társadalmi-kulturális praxis része. A sakktáblaszerű csempézet megszerkesztése nemcsak képzőművészeti alkotásokon jelenik meg, de fontos szerepet játszik a mozgás fegyelmezésének és geometriai rendjének olyan színterein is, mint a balett, a vívás vagy az udvari etikett koreográfiája. **A perspektívan tág értelemben vett konstrukciós lehetőség: az anyag, a tér és az emberi közösség megformálásának egy markáns – egyszerre racionális és polifón – eszköze.** E tág gyakorlati kontextuson belül helyezhető el tehát a perspektívan matematikai elmélete és filozófiai alkalmazása is.

(2) A perspektíva filozófiai problémája történetileg elsősorban Desargues, Pascal, Malebranche és Leibniz munkásságához köthető. Az utóbbi három szerző – amint arra korábban Michel Serres rámutatott³ a perspektíva matematikai elméletét emelik be a fogalommal kapcsolatos filozófiai diszkussziókba, így **a perspektíva olyan általános – különböző diszciplínákban kiaknázható, s különböző témaköröket összekötő – rendszerszervező princípiummá válik, amelynek jelentősége messze túlmutat a szemlélő egy végtelen térben elfoglalt esetleges pozíciójával kapcsolatos kozmológiai tények feldolgozásán.**

(3) Ennek megfelelően a kutatás folyamatában világossá vált számunkra, hogy **a perspektíva filozófiai problémája** a kora újkorban (saját kiindulópontunkkal és a legtöbb feldolgozással ellentétben) **nem specifikusan a látás kérdéséhez tartozik.** A perspektivikus ábrázolás mint geometriai modell ugyanis nem egy konkrét – művészi-
leg kiaknázható – látásrendszerhez kötődik. Minthogy a lehetséges projektív átalakítások köre jóval szélesebb, mint az a forma, amelyet a látás biológiailag szituált folyamatai igénybe vesznek, a 17. század második felére a perspektivikus ábrázolás elsősorban **a reprezentáció általános elméletéhez,** s nem a vizuális percepció kérdéseire

³ Michel Serres: *Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques*. Vols. I–II. Paris, PUF 1968.

kapcsolódik. A reprezentáció e széles értelemben vett fogalma szabályszerű viszonyt feltételez különböző – statikus vagy időben változó – rendszerek elemei között. E függvényszerű viszony *egyik* aloslatja a sík felületre festett kép, amely ugyanazt az oksági hatást gyakorolja az érzékszervre, mint amelyet bizonyos térbeli testek gyakorolnának. A perspektívaszerkesztés kora újkori szakértői azonban gyakran elhagyják a „természetes” látás körét, átmeneteket keresnek, transzformációs szabályokkal kísérleteznek, s szórakoztató vagy meghökkentő formában mutatják meg, hogy a konstrukciós szabály módosításának függvényében miként jönnek létre más észlelési rendszerek, amelyek – különböző lehetséges világokként – szabályos sorba rendezhetők. E sor elemei relativizálják a saját nézőpontunkhoz kötődő látásrendszert. Azt sugallják, hogy minden alternatív rendszer „természetes” a maga keretein belül, vagy – megfordítva – hogy valóság számunkra természetes ábrázolása maga is tekinthető az illúziók határesetének. A perspektíva-tan filozófiai értelemben az egyes nézőpontokhoz kötődő meggyőződések reaktivizálásának az eszköze. Arra a folyamatra hívja fel a figyelmet, amelyen keresztül **a nézőpont** – ahonnan a látvány adódik – **a maga esetlegességében és partikularitásában kivonja magát a megfigyelhető jelenségek köréből, holott konstitutív szerepet tölt be genezisükben.**

- (4) A perspektíva-modell filozófiai alkalmazása ugyanakkor nemcsak relativizál, hanem **stabilizáló elméletként is kiaknázható**. Láthatóvá teszi ugyanis azt a konstrukciós szabályt, amelynek segítségével megadható a különböző perspektivikus rendszerek viszonya, amelyek így projektív transzformációk során keresztül lefordíthatók lesznek egymásra. A konstrukciós szabály ismeretében megtervezhető és kreatív módon újraalkotható az észlelés és a társadalmi érintkezés tere.

Leibniz ennek megfelelően magának a filozófiának a feladatát is ebben az egyszerre elméleti és gyakorlati összefüggésben helyezi el, amikor (a vesztfáliai békék szellemében) az egymással vitázó álláspontok között nem egyszerűen választani akar, hanem – alapul véve az egyes tézisek belső igazságát – **azt a nézőpontot keresi, ahonnan nézve valamennyi, egymást látszólag kizáró perspektíva harmonikus egységbe rendezhető.**⁴

⁴ Amint a szabadság és természeti okság sokat vitatott kérdésével kapcsolatos ellentétes tézisekről írja: „S amiként az, aki közelebb van egy bolygórendszer centrumához, könnyebben rendezi az égitestek összegabalyodott mozgásait valamiféle harmóniába, úgy én is, aki a szokott mértéknél kissé mélyebben hatoltam ennek az érvnek a mélységeibe, látom, hogy a nézetek kevésbé térnek el egymástól, mint az az egymással lépten-nyomon vitatko-

(5) De akár pozitív, akár negatív irányból közelítünk a perspektíva kérdéséhez, jelentősége a kora újkori filozófiában mindennek előtt azoknak a konstrukciós szabályoknak a kutatásában áll, amelyek egyszerre alkalmasak észlelési, társas és politikai és viszonyaink relativizálására és stabilizálására. Ebben az értelemben a korai felvilágosodás egyik legfontosabb törekvése rajzolódik ki e fogalom vizsgálatán keresztül: **egy olyan rendszer kísérlete, amely racionálisan kezeli saját relativitását.**

Budapest, 2015. február 28.

Schmal Dániel